

PASCAL EGYÉNISÉGE ÉS GONDOLATAI

Halálának háromszázadik évfordulója emlékezetünkbe idézi az újkori szellemi élet kiemelkedő egyéniségének, Blaise *Pascal*nak az alakját. Elvitathatatlan Pascal szellemi nagysága, zsenialitása. A matematika, a fizika eredeti felfedezések közzönhet neki, a gondolat elevenségét tükröző stílusának művészi hajlékonysága a francia irodalom klasszikusai közé emeli, vallásos gondolatai máig mély hatást keltenek. Ugyanakkor azonban egyéniségének sokoldalú, részben ellentétes vonásai, derékba tört életpályája, művének befejezetlensége különböző s ellentétes magyarázati és értékelési lehetőségeknek nyit utat. Bennünket Pascal a vallási élet szempontjából érdekel. Minthogy pedig nála minden az egyéniség belső világának eredetiségéből tör fel, vallási portréjának vázolásánál sem hagyhatjuk figyelmen kívül az egyéniségét alakító főbb mozzanatokat.

A nagy század fia

Pascal Franciaország „nagy század” névvel jellemzett korának szülötte és szereplője. A vallásháború elnyugvásával, *Richelieu* államférfiúi tehetségével a politikában és a művelődés terén vezető szerepre emelkedő XVII. századbeli francia társadalom kora ez, amelynek érdeklődése középpontjában az emberi élet nagy kérdései állottak. Ezekre irányította a figyelmet, a reformáció és ellenreformáció révén a világi köröket is élénken foglalkoztató teológia és misztika, de éppenúgy a humanizmus nyomán az ember természetadta tulajdonságait fürkésző sztoikus irányú filozófia, valamint az éles jellemrajzokban gazdag dráma- és regényirodalom. S az ember társadalmi helyzetének tudatosítására készítetett az abszolutizmus egyre erősödő nyomása, a feudális arisztokrácia és nemesesség mellett az ipar és kereskedelem fejlődésével a polgári társadalmi réteg előretörése, valamint az udvari és a polgári életnek a barokk izléssel fokozódó életigénye.

Ebbe az eleven mozgású szellemi életbe születik Blaise Pascal, egy régi auvergnei család sarja. Másfél éves korában súlyos betegségen esik át s minthogy anyjától gyöngé idegzetet örökölt, a betegség későbbi életének is súlyos megpróbáltatása lesz. Anyja korai elvesztése után, a hivatali nemességhez tartozó atyja, Clermont-Ferrand adótörvényszékének elnöke, idősebb és nála fiatalabb leánytestvére nyújtják a családi környezetet, annak meghitt zártságában növekedik Blaise ifjúvá. Atyjuk a maga, különösen matematika iránti tudományos érdeklődésének kielégítése, de gyermekeinek szélesebb látókörű nevelése végett is, a kor szokása szerint, eladja hivatalát s Párizsban telepedik le. Bár ott már neves iskolák működnek, fiát nem küldi iskolába, hanem házilag gondoskodik neveléséről, a tudományos oktatás és a vallásos nevelés kettős céljának tudatos megkülönböztetésével. A grammatikának és a klasszikus nyelveknek juttatott elsőbbség miatt a matematikába csak később szándékozik fiát beavatni. De az tizenkét éves korában Euklides geometriáját kézhez kapva, tanítás nélkül megérti és demonstrálja annak tételeit, tizenhat éves korában pedig a kupszletekről ír eredeti értekezést.

Párizs a városnak adott kölcsön ellenében járadékot fizet, ami a vagyonos osztály egyik jövedelmi forrása. Pascal atyja is itt helyezi el pénzét. Mikor a nem kielégítő folyósítás miatt elégedetlenkedő járadékélvezők ellen megtorlást foganatosítanak. őt is a letartóztatás veszélye

fenyegeti. Ettől fiatalabbik leánya, Jacqueline menti meg, akinek költői és drámai előadó tehetségét az irodalompartoló Richelieu annyira méltányolja, hogy kedvéért az apát Rouenba az adóhatóság főnökévé nevezeti ki. Atyja adószámításainak megkönnyítésére a tizenkilenc éves Blaise számológépet szerkeszt, annak több évi kísérlet útján véglegesnek tekintett modelljét *Krisztina* svéd királynénak ajánlja fel, kísérő levelében nem csekély önérzettel hangsúlyozva a tudósoknak a fejedelmekéhez hasonló, sőt azokénál magasabbrendűnek tekinthető vezető szerepét. Majd *Torricellinek* a légnyomásra és légüres térre vonatkozó, nagy feltűnést és vitát keltő megállapítását alapos körületekintéssel a maga részéről is kísérletileg igazolja, s a folyadékok egyensúlyi állapotára és a légnyomás magasságszerinti változására vonatkozó észleléseivel egészíti azt ki. Megállapításainak eredeti részét kritikusaival szemben erélyesen védi. Közben Richelieu utóda, *Mazarin* megszünteti az adóintendánsok hivatalát, a Pascal-család visszatér Párizsba. Az ott egymásra találó kiváló matematikusok körét a fiatal Pascal az aritmetikai háromszögről szóló értekezésével lepi meg, amely a valószínűségszámítás lehetőségeit tárja elő.

Tudományos írásaiban Pascal a szigorú racionális bizonyítás módszerét követi, amivel úttörő módon tűnik föl abban a korban, amelyben a szaktudományok még módszerük után tapogatóznak. Sokban megköti akkor a tudományos haladást a klasszikus tekintélyek súlya, s virágzik még a mágia és alchimia, amelyek a természeti jelenségek magyarázatánál megfigyelés, kísérlet s elemzés helyett inkább a titokzatos erőket emlegetik. A légüres tér kérdésében az *Aristoteles* nézetéhez ragaszkodó *Noel* jezsuita atyával vitázva, Pascal határozottan megkülönbözteti a természetfeletti világra vonatkozó teológia elveitől az érzéki vagy értelmi megismerés körébe tartozó dolgokat, s kijelenti (a légüres térről szóló értekezés töredékében): „Sajnálkozunk kell azok vakságán, akik a fizikai anyagra vonatkozólag egyedül a tekintélyt hozzák fel bizonyítékul a következtetés vagy a kísérlet helyett, mintahogy idegenkednünk kell azoknak a cselétől is, akik a teológiában egyedül az okoskodással élnek a szentírás és az egyházatyák tekintélye helyett.” Sokoldalú érdeklődésének, az erős szellemi munkát követő idegkimerülésnek, mely idővel állandó betegséggé válik, tulajdonítható, hogy Pascal tudományos felfedezéseit nem dolgozta ki részleteiben. Ilyen tárgyú írásai csak töredékekben maradtak fenn, vagy a kortársak közléseiből ismeretesek. Így bizonytalan marad „a végtelen terek örökös csendjének félelmetes hatá-sára” vonatkozó feljegyzésének az értelme is.

Nemcsak a tudósok társaságát keresi azonban Pascal, résztvesz a nagyvilági társaság életében is, amit orvosai is ajánlanak idegei pihentetésére. Kedvelt írója a művelt társaságnak ebben az időben *Montaigne*. Pascal is belemélyed olvasásába. Megragadja Montaigne stílusművészete, embermegfigyelő éleslátása, az emberi élet ellentétinek, az emberi tudás és erkölcsi értékelés határoltságának, viszonylagosságának nála talált jellemzése. Megismerkedik az antik görög-római sztoikus, *Epiktetos* franciára fordított könyvével is, akinek különösen azok felületes nyugal-mát megzavaró művészetét csodálja, akik a külső dolgokba elmerülve észrevétlenül siklanak el a lelki értékek felett. Olvasmányainak jelentős része van abban, ha Pascal a természet mellett az emberek megfigyelésében is edzi tekintetét. Alkalmat ad erre az élénk társasági életben eléje kerülő embertípus és emberi magatartás gazdag változata. A barokk fejedelmek és arisztokraták hatalmi nagyságuk emelésére szívesen látják udvarukban a művészeket és tudósokat. Pascal a fiatal *Roannez* herceggel, *Poiton* kormányzójával jut ismeretségbe és meghitt barátságba. Ud-

vara köréhez tartozott *De Méré* lovag is, akinek főleg a nők részéről előszeretettel olvasott írásai a „becsületes ember” (*honnête homme*) jellemét vázolják, amelyben a műveltség, az érzékeny becsülettudat, az erkölcsi megbízhatóság, a társas érintkezés szeretetreméltó finomsága uralkodik. Pascal is vonzó hatásúnak találta ezt az eszményt s gyakori beszélgetést folytatott arról a lovaggal. Hogy maga is az emberi lélek titkai felé fordította figyelmét, a szerelem szenvedélyéről szóló irat lenne rá a tanú, ha szerzője kétségtelenül Pascal lenne, ez azonban vitás. Lehet, hogy egy akkoriban olvasott íráshoz fűzött megjegyzései alapján tulajdonították neki a szerzőséget. Vannak, akik azt gyanítják, hogy ebben az időben Roannez nővére iránt viseltetett vonzalommal, aki mással kötött szerencsétlenül végződő házasságot s akinek később Pascal lelki tanácsadója lett. Annyi bizonyos, hogy „nagyvilági” életében is kötelezőnek tartotta magára a „becsületes ember” erkölcsi követelményét.

Az élő Isten

Pascal nem bírja elviselni hosszabb ideig a világi élet zaját. Harminc éves korára leküzdhetetlen csömör és ellenszenv jelentkezik lelkében az élet külsőséges, felszínes megnyilvánulásai iránt. Nagy hiányérzetet sem Montaigne laza erkölcsi felfogása, sem Epiktetos gögös önérzete nem tudja kielégíteni. A lelke mélyéről feltörő sóvárgással Istenhez fordul, de úgy érzi, mintha Isten elhagyta volna. Pascal vallásos környezetben nőtt fel s a vallási kérdések mindig érdekelték. Erre vall, hogy húsz éves korában Rouenban barátaival feljeleníti az egyházi hatóságnál a kapucinus szerzetesből világi pappá lett Jacques *Fortont*, aki a szentírás mellőzésével tisztán az ész alapján igyekezett magyarázni a kinyilatkoztatott igazságokat.

A társas élet zajában feltörő lelki nyugtalanság Pascal egészségi állapotára romlásával is fokozódik. Testi-lelki bajában Isten utáni vágyát fejezi ki a betegség jó felhasználásáról szóló imádsága. Bűnbánó lélekkel vallja be ebben, hogy Istentől kapott egészségét világi dolgokra, az emberi szenvedélyek gyászos tárgyaira fordította. Hálásan köszöni, hogy a betegség is rákésztette a világ örömeitől való elszakadásra s Isten irgalmához fordulásra, akinek csak rendkívüli kegyelme segíthet rajta. Bár nagy bűnök elkövetésének alkalmától megóvta az Úr, mégis bűnösnek érzi magát imaélete elhanyagolásaért, az isteni tanítás és sugallat megvetéséért, a haszontalanságokra vesztegetett időért. Ha azelőtt szerencséseknek tartotta azokat, akiket hírnév övez s erőteljes egészségnek örvendenek, Krisztus hozzánk hasonló szenvedő testével közösséget érezve, kéri, hogy lelkét is egyesítse a magáéval. Az ő dicsőségére, lelke üdvösségére, egyháza és szentjeinek javára ajánlja fel magát.

Súlyos lelki válságában Pascal megértő segítőtársra talál Jacqueline hugában, aki időközben Port-Royal cisztercita apácai közé lépett. Ez a kolostor történeti szerephez jutott a jansenizmus mozgalmában, amellyel Pascal még roueni tartózkodása idején ismerkedett meg. Köztudomású, hogy a protestantizmus nyomán az emberi természet és a kegyelem viszonyáról vita folyt a louvaini egyetemen s abban az egyik irány, amely *Jansenius* yperni püspöknek a nagy egyházatyáról, Szent Ágostonról írt, de csak halála után kiadott könyvének tanítását tette magáévá, a vallásos életet a spekulatív teológia elvetésével, a szentírás és a szentatyák kizárólagos tekintélyére támaszkodó természetfeletti hit erősségével és szigorú erkölcsi élet vállalásával kívánta megóvni az elvilágiasodás veszélyétől. A jansenisták a bukott emberi természet erkölcsi tehetetlenség-

gének s a választottaknak juttatott kegyelem ellenállhatatlan erejének értelmezésében igen közel kerültek *Kálvin*hoz, ők azonban meg akartak maradni a katolikus egyház egységében.

Ezeket az eszméket igyekezett a lelki élet gyakorlatában megvalósítani *Saint-Cyran* abbé, valamint utódai is Port-Royal párizsi és vidéki kolostorában. Szigorú bűnbánati fegyelmet alkalmaztak s a szentáldozáshoz megkövetelték a tökéletlenségektől is mentes lelki tisztaságot. E magas igényű valláserkölcsei eszme vonzó hatással volt világi emberekre is. Nem csekély számmal akadtak közöttük, akik abbahagyták a világi életet s Port-Royal des Champs völgyének csendjében letelepedve a remeteség életét választották. Iskolákat is tartottak fenn, így *Racine* is Port-Royal tanítványa volt. Megismerkedve Port-Royallal, *Jacqueline* hívatást érzett a zárdába lépésre, de azt csak atyja halála után valósíthatta meg, miután a belépéshez szükséges hozomány kiadásához az atyai örökség szükséges megosztása miatt féltékeny fivére ellenállását is sikerült megtörnie. Lelki győtrődésében *Pascal* gyakran felkeresi itt hugát, aki a szentírás olvasására, elmélkedő imára buzdítja s az isteni kegyelem mindenható erejébe vetett bizalom felkeltésével igyekszik megnyugtatni.

1654. november 23-án, *Szent Kelemen* pápa és vértanú ünnepének éjjelén, fény villan *Pascal* küzködő lelkében s nyomában békesség és megnyugvás tölti el. Éjjeli nyugalomratérés előtt a szentírást *Szent János* evangéliumának 17. fejezeténél nyitja fel s *Jézus* főpapi imájáról elmélkedik. Elmélyedése közben úgy érzi, tűz hatja át lelkét s annak világánál az élő Istennel találkozik. Beszélnek Istenről a filozófusok és a tudósok is, mikor következtetéssel kialakítanak egy elvont fogalmat, amely az abszolút Valóságot akarja jelenteni. De akinek közvetlen jelenlétét ő átéli, nem a filozófusok és tudósok által ismert Isten, hanem a kinyilatkoztatás Istene, aki személyesen jelenik meg s a maga szavával szól az emberekhez: „*Ábrahám, Izsák, Jákob* Istene!”

Pascal, aki a matematikai és fizikai kutatásban a közvetlen nyilvánvalóságot tartja egyedül döntőnek, most úgy érzi, hogy egy ahhoz hasonló, mégis magasabbrendű nyilvánvalóságot tapasztal meg, ami feltétlen bizonyossággal, az öröm és békesség mélységes érzésével hatja át. A valóságos, élő Istent megtestesítő és velünk közlő *Jézus Krisztussal* való személyes találkozásnak a pillanatairól beszél, akinek a színe előtt semmivé válik s aki csak az evangéliumban tanított úton található meg. Aki őt megtalálja, felismeri az emberi lélek nagyságát. Az öröndetes átérzésbe a büntudat fájdalommal vegyül: eltávolodott tőle, menekült előle, megfeszítette őt! De íme, megtalálta őt s most már csak az a vágya, hogy többé sohase váljék el tőle. Erős feltétele: követni az evangéliumban megjelölt teljes és önkéntes lemondás útját, önmaga teljes alárendelésével *Krisztusnak* és lelki vezetőjének. A több mint két órán át tartó mélységes élmény e legmegragadóbb gondolatait *Pascal* egy papírdarabra jegyzi fel s azt emlékeztetőül kabátjába varrja. Titkát csak halála után fedezték fel, ruháinak rendezésénél.

Elhatározását követve, a port-royali zárdá gyóntatóját, *Singlint* választja lelkivezetőjéül s Port-Royal teológusaival is szorosabb érintkezésbe jut. Azoknak nem csekély gondot okoz, hogy a jansenizmust az eretnekiség vádjától megvédjék. *X. Ince* pápa ugyanis elítélte *Janseniusnak* az egyház tanításával ellentétes állításait. Az eredeti bűn hatására, a megigazulás mibenlétére, a kegyelemnek és az emberi akarat szabadságának viszonyára vonatkoztak ezek. A trienti zsinat szabatosan meghatározta a katolikus tan alaptételeit. Kijelentette, hogy a keresztség szentsége eltörli mindazt, ami sajátképpen bűnjellegű az ember lelkében; az utána is

megmaradó rendetlen kívánság önmagában nem bűn; Krisztus minden emberért meghalt; Isten minden embernek elégséges kegyelmet ad a megtérésre és a parancsok megtartására; az akarat a kegyelem hatása alatt is szabad marad. Bizonyos részletkérdésekben a zsinat meghagyta a teológiai irányok magyarázati szabadságát. Így az emberi szabadságnak a kor szelleméből érhetően sokat vitatott kérdésében Szent Tamás nyomán a tomista teológusok azt tartották, hogy Isten a minden teremtmény működésére gyakorolt oksági hatás rendjében, természetfeletti jellegű fizikai ráhatással készíti a jócselekedetre az akaratot, ennek szabadsága azonban nem szűnik meg ezzel, inkább rendeltetésének megfelelően érvényesül, minthogy Isten minden teremtményére természetének megfelelően hat. Viszont a Jézus-társaság teológusai több részt juttattak az emberi szabadságnak, amennyiben azt tanították, hogy Isten a jövőbeli szabadtettek előrelátásával elégséges kegyelmet ad annak, aki akarata szabadságával azzal közreműködik. Vita tárgya az is, vajon kétes esetben milyen fokú bizonyosság szükséges ahhoz, hogy valaki valamit a bűn veszélye nélkül megtehesse? Szigorúbb és lazább értelmezés mellett, eredetileg a tomista teológusok részéről felállított „probabilizmus” a jezsuitáknál talál tekintélyes hirdetőkre. A „probabilizmus” szerint, ha a törvénynek valamely konkrét esetre alkalmazhatósága tekintetében a komoly gondolkodás részéről kétség merül fel, megengedhető a törvénytől való eltérés.

A viták hevében a jansenisták fő teológusuk, Antoine *Arnauld* vezetésével a pápa elítélő bullájával szemben a jogi és a ténykérdés megkülönböztetésével igyekeztek védelmezni igazhitőségüket. Elismerik, hogy a pápa tévedhetetlen a bullában megállapított tételek elítélésében, de tagadják, hogy azokat Jansenius könyvében valóban benne lennének. Egyébként azonban úgymond, a ténykérdés megállapítására nem terjed ki a pápa tanítóhivatalának csalatkozhatatlansága. Azt tartják, Szent Ágostonra hivatkozással (de nem helyes értelmezésével), hogy sem az érzelmi kívánságnak, sem a kegyelem hatásának nem állhat ellen az ember akarata.

A jansenistákat leghevesebben a jezsuiták támadják. Pascal mindezt élénk érdeklődéssel kíséri. Amikor a Port-Royal kápolnájában tiszteletre kitett Szent Tövis érintésére unokahuga, Gilberte nővérének kisleánya hirtelen kigyógyul szembajából, azzal ebben Port-Royal tanainak isteni igazolását látja. Csak annál nagyobb botránkozással olvassa akkor *Escobar* spanyol jezsuitának a probabilizmust merészen alkalmazó morális tankönyvét. A jansenizmus ügyéért való lelkesedésében s a probabilizmus feletti felháborodásában merész tette határozza magát. „Louis de Montalte” álnév alatt folytatólagosan megjelenő leveleket bocsát köze, amelyek írója állítólagos vidéki barátját tájékoztatja a párizsi teológusok között folyó vitákról. Ezekben a levelekben élesen elítéli a kegyelem kérdésének skolasztikus boncolgatását, a jansenisták igazhitőségének kétségbevonását, s hevesen támadja és gúnyolja a jezsuiták által képviselt probabilizmust. Nem mindennapi dolog, hogy világi ember szóljon hozzá a teológusok vitáihoz. A megállapíthatatlan kilétű szerző levelei nagy feltűnést és érdeklődést keltenek tehát a közönség széles rétegében. A vitázó stílus eleven könnyedségével, a gondolati és érzelmi árnyalatok finom tükrözésével, érdekes jellemábrázolásával, az elvont fogalmak közérthetővé tételével a *Les Provinciales* (Vidéki Levelek), a francia irodalom klasszikus értékűnek tekintett alkotásai közé kerültek.

Más elbírálás alá esik tartalmi értékük. Szektás szellemű szűkkörű látás nyilatkozik meg bennük. Pascal nem hajlandó elismerni, hogy a

keresztény elveket az idő változásához igazodóan kell alkalmazni, s hogy a világban élő keresztény ember lelkiismerete folytonos eligazításra szorul. A jezsuita rendben Port-Royal ellenségeit támadva, olykor már rágalom-számba megy, aminő szándékokat tulajdonít nekik. Nézetüket sem közli mindig az értelemhez hű tárgyilagossággal. A nehéz teológiai kérdéseket laikus módon leegyszerűsíti. S nagyon lehetséges, hogy éppen a kellő teológiai felkészültség hiányának belátása készíteti a levelek félbehagyására. Mert amíg kezdetben a kegyelem kérdése körül folyó vitát meddő szóharcnak tünteti fel, az utolsó levélben már megértően értékeli a tomizmus kegyelemtanát. A folytatás megszakításában közrejátszhatott az a vegyes hatás is, amelyet a levelek közönségsikere Port-Royal teológusaira gyakorolt. Utóbbiaknak egyszerű, hívő odaadást kívánó irányával nehezen látszott összeegyeztethetőnek a skolasztikus spekuláció vizeire történő elkalandozás. Róma a Vidéki Leveleket indexre helyezte. Pascal akkor feljegyzésében „Jézus ítélőszékéhez” fellebbez, majd egy következő írásában Párizs lelkipásztorait a jezsuita morális veszedelmeire figyelmezteti.

A valóság három birodalma

Miután Port-Royal védelmére írt leveleiben hitvitázó képességét próbálgatta ki, Pascal lelkében magasabb feladatként a kereszténység nagyszabású Apológiájának terve bontakozik ki. *Szalézi Szent Ferenc* és *Bérulle* aszketikus írásai mellett szükségét érzi egy olyan munkának, amely a szabadgondolkodók, a „libertinusok” terjesztette vallási közönyt megtöri s az evangéliumi kereszténység követésére bírja az attól eltávolodó művelt köröket. Terve megvalósításához ráveti magát a korábbi ilyen irányú művek tanulmányozására. Raymundus *Martini*, Raymundus *de Sabaunde*, Hugó *Grotius* hitvédelmi munkái mellett *Szent Ágoston*, *Szent Bernát* írásai, valamint *Montaigne* és *Epiktetos* lesznek főforrásai. Munkájába beleszővi a saját megfigyeléseit, élettapasztalatának tanulságait. Gondolatai élményszerű feldolgozásával kap műve eredeti jellegét. Tíz évre tervezte a munka megírását, alig öt év jutott már rá életéből, az is a betegséggel való állandó küszködésben. Ez a műve is befejezetlen maradt. Papírlapokra vetett, aforisztikus stílusban írt gondolatait halála után Port-Royal-beli barátaiból alakult szerkesztőbizottság adta ki 1670-ben *Pensées de M. Pascal sur la religion et sur quelques autres sujets* címmel. (Pascal gondolatai a vallásról és néhány más dolgról.) A különböző kiadások eltérései és a szövegkritikai viták mellett is, a töredékekben fennmaradt írás, stílus és tartalom tekintetében a francia irodalom egyik legmaradandóbb alkotása. (Szemelvényes magyar fordítás *Béri Gyulától* 1890, *Nagy Józseftől* 1912, *Fónagy Ivántól* 1943-ból.)

Pascal abból indul ki, hogy a szabadgondolkodók az ész erejében bizakodva érzik magukat feljogosítva a vallás igájának lerázására s életüknek a maguk elgondolása szerinti alakítására. Velük szemben Pascal elégtelennek tartja a merően racionális bizonyítású érvelést, ami legfeljebb valami homályos istenfogalmat adhat, de nem indíthat a vallásos élet gyakorlására. Már pedig a vallásban „rólunk magunkról, mindenünkről van szó”, „semmi sem olyan fontos az emberre, mint létállapota és semmi sem oly félelmetes, mint az örökkévalóság”. Rémületbe ejtő a világoosság nélkül magára hagyatott ember, — hangoztatja Pascal — aki a világegyetem egy zugában tévelyeg, nem tudja, ki helyezte ide, miért jött ide, mi lesz vele, ha meghal. Aki azonban a természet rendjére, a Hold és bolygók járására hivatkozva akarja Istent a nem-hívővel megismertetni, inkább lenézést, mintsem vonzódást kelthet a vallás iránt az

ilyen gyöngé bizonyítékokkal — szögezi le Pascal — Istenhez a hit jut-tat, a vele, mint velünk szembenállóval való találkozás révén.

Ezen az úton vezet szerinte a szentírás, amely megmondja, hogy az Isten „rejtett Isten”, aki a természet romlása óta vakságban hagyta az embereket. Abból csak Jézus Krisztus által szabadulhatnak meg, rajta kívül minden érintkezés el van zárva Istenhez. Akik rajta kívül keresik Istent, megállnak a természetben, s minthogy abban nem tudnak kielé-gítő ismeretre jutni, vagy az ateizmusba, vagy a deizmusba esnek. Pascal meg van győződve arról, hogy ami a természetben van, nem zárja ki tel-jesen az istenséget, de nem mutatja kézzelfoghatóan jelenlétét sem. Isten csak Krisztus személyében fedte fel magát azoknak, akik egész szívből keresik, s rejtve maradt azok előtt, akik egész szívből kerülik. „A ke-resztények Istene nem egyszerűen olyan Isten, aki a geometriai igazságok és az elemek rendjének teremtője, ez a pogányok és epikureusok szem-pontja. Nem is csupán olyan Isten, aki az emberek életének és javainak gondját viseli, hogy sok boldog évet adjon azoknak, akik őt imádják, ez a zsidók nézete. De Ábrahám, Izsák, Jákob, a keresztények Istene a szer-etet és vigasztalás Istene, olyan Isten, aki betölti övéi lelkét és szívét, aki bensőjükben megéreztetni nyomorúságukat és az ő végtelen irgal-masságát, aki lelkük mélyén egyesül velük s betölti őket alázatossággal, örömmel, bizalommal, szeretettel és képtelenné teszi őket, hogy rajta kívül más céljuk legyen”.

Azzal a gondolkodásmóddal szemben, amely a matematikai termé-zettudomány eredményeinek hatása alatt minden valóságmozzanatot geo-metriai fogalmakkal és kategóriákkal igyekszik kifejezni, s a matemati-kai-deduktív levezetést tekinti az egyedül tudományos módszernek, Pas-cal a valóság minőségi különbségeit hangsúlyozza és az ehhez igazodó felfogásmód szükségességét hirdeti. Különböztet a „geometriai” és a „fi-nom” elme között. Amaz az elvont, elméleti gondolkodású értelem, mely kevészsámú axiómából, azaz nyilvánvaló elvből vonja le következtetéseit. Emez az ő megfogalmazásában a gazdag változatú valóság megragadá-sára képes, éles látású elme. Ennek felismerései a legtöbbször nem bizo-nyíthatók rendszeresen, mint a geometriában, nem utolsó sorban azért nem, mert végtelen hosszú sorra nyúlna a bizonyításuk megkísérlése. Pascal úgy véli, hogy a dolgok iránti fogékonyság különbözősége miatt, a geometerek ritkán finom elmék és a finom elmék ritkán geometerek.

Ismételten utal arra Pascal, hogy nem foglalható minden a tér és idő határai közé. Szerinte végtelen a távolság a test és a szellem között, még inkább a szellem és a szeretet természetfeletti birodalma között. Kiemeli, hogy a test, a szellem és a szeretet birodalma három különféle létrend. Mindegyiknek megvan a sajátos lét- és érték-jellege, egymásból nem vezethetők le, bár egymást kiegészítik. „Vannak emberek, akik csak a testi nagyságokat tudják csodálni, mintha szellemiek nem is volnának; viszont mások meg csak a szellemieket csodálják, mintha a bölcsességé nem volnának végtelenül magasabbak. Valamennyi test, az égboltozat, a csillagok, a Föld és birodalmai nem érnek föl a legkisebb szellemmel, mert ez megismeri mindazt és önmagát, a testek pedig semmit se ismernek meg. Valamennyi test együttvéve és valamennyi szellem együttvéve s minden művük nem ér annyit, mint a keresztény szeretet legkisebb mo-zdulata. Ez végtelenül magasabb rendű! „Az ész utolsó lépése annak elis-merése, hogy végtelen dolog van, ami meghaladja; csak gyöngeségén múlik, ha nem jut el eddig az ismeretig.” „Ha mindent az észnek rende-lünk alá, vallásunkban nem lesz semmi titokzatos és természetfeletti. Ha pedig az ész elveit elvetjük, vallásunk lehetetlen és neveltséges lesz.”

Nincs tehát szó Pascalnál az értelem elvetéséről, hanem arról van szó, hogy keresésünk és okoskodásunk kénytelen az érzelemnek engedni. Mert „a szívnek megvannak a maga bizonyítékai, amiket az ész nem ismer”. „A szív érzi Istent, nem az ész. A hit tehát: Istennek a szívvel, nem az ésszel való megérezése.”

Az emberi léleknek Szent Ágostontól vallott s a maga tapasztalatával megerősített törvényszerűségére hivatkozik Pascal a „szív”, az „érzés”, a „szeretet” döntő jelentőségének kiemelésével. Azt hirdeti, csak azt ismeri, érti meg az ember, ami iránt érdeklődik, amire felfigyel, amit szeretettel keres. A valóság, a dolgok rejtett mivolta és értéktartalma csak a szerető lélek előtt tárul fel. Vallja, hogy az ember nem csupán észlény, akit az érzelmi tapasztalat kielégítene, hanem a megvalósulás, a többé, értékesebbé válás vágyától hajtott szellemi lény, akinek értékek utáni sóvárgását a legmélyebb vágyai irányában bontakozó eszmélődés útján szerzett ismeret elégíti ki. Meggyőződése szerint a vallás és a valóságossághoz való viszony alapjában véve nem az ész, hanem a szív és a szokással szerzett készség oldalán dől el. Innen jellegzetes figyelmeztetése: „Igazán boldogok s teljes joggal meggyőződöttek azok, akiknek az Isten a szív érzése által adta a vallást. De akikben az nincs meg, mi csak az okoskodás révén adhatjuk, várva, hogy Isten adja azt meg nekik a szív érzése által, ami nélkül a hit csak emberi s nincs haszna az üdvösségre”.

Az ember nyomorúsága és nagysága

Nem sokra értékelve a fizikai világból szerezhető érveket, Pascal az ember tekintetét önmaga felé fordítja s természetének ellenmondásait tárja elébe. Paradoxonokban gazdag jellemzése a nagyság és nyomorúság sajátos egységét mutatja fel az emberben. „Micsoda az ember a végtelenben?... Semmi a végtelennel szemben, minden a semmivel szemben, közép a semmi és a minden között.” Vég és kezdet kérdése megfejthetetlen titok marad számára. A két szélsőség között a középen, a teljes tudatlanság és a biztos tudás között hanyódnunk, ingadozunk. Az ember rész az egészben, a rész nem ismerheti meg az egészet sem önmagában, sem a részek végláthatatlan kapcsolatában. Önmagunkban sem értve anyag és szellem egyesülését, a magunk összetett lényének a tulajdonságait vetítjük a dolgokba. Az igazság két forrása, az ész és az érzékek, kölcsönösen megrontják egymást. Az érzékek hibás képekkel csalják meg az eszt, a szenvedélyek megzavarják az érzékek felfogó képességét. Az ember erkölcsi életét is alapjában megrontja az önszeretet, hibáit és gyarlóságait elrejtja előtte. Így „az ember csupa tettetés, hazugság és képmutatás mind önmagával, mind másokkal szemben” — jelenti ki Pascal. Bizonyos, hogy vannak természettörvények, de a romlott ész mindent megrontott. Ezért az igazságosság egyetemes elvei megismerhetőségének hiányában az erkölcs és az igazságosság törvényei az éghajlat szerint változnak. S ha valaki az igazságosság alapja és lényege iránt érdeklődne, egyik vélemény a törvényhozó tekintélyére, a másik az uralkodó kényelmére, a harmadik a szokásra hivatkozik, s ez a leggyakoribb. „Mivel nem tehettk meg az emberek, hogy az igazság erős legyen, az erőt megtették igazságnak.”

Minden ember a boldogságot keresi, az akarat legkisebb mozdulata is erre irányul. S mégis mindenki panaszkodik. Ha valaminek örülünk, az ellenkező lehetőség tudatában leküzdhetetlen a szomorúságunk. Bár tehát folyton készülünk a boldogságra, elkerülhetetlen, hogy sohasem érzjük el.” Az egyetlen dolog, ami nyomorúságunkban megvigasztal, a szórákozás, és mégis ez a legnagyobb nyomorúságunk — teszi hozzá Pascal.

— Mert főleg ez akadályoz meg bennünket, hogy magunkra gondoljunk, és így észrevétlenül tönkretesz bennünket. Nélküle unalomba esnénk és ez az unalom biztosabb eszközt kerestetne velünk, hogy kijussunk belőle. De a szórakozás mulattat és észrevétlenül elvisz a halálba.”

Pascal, mint látjuk, nem minden túlzás nélkül jellemzi az ember nyomorúságát, de távol van attól, hogy a szkepszist és a pesszimizmust kívánja igazolni. Inkább azt akarja aláhúzni, hogy az ember csalódásai és tévedései ellenére is az igazság és boldogság után sóvárog. Szerinte ez a kiolthatatlan vágyakozás arra mutat, hogy „az ember egykor igazán boldog volt”. És szerinte ez a nagyratörés, amit az ember mostani természetében kielégítetlenül folytat, eredetét egy elvesztett, másik természetben bírja... Epp ezért — hangoztatja Pascal — az emberi nagyság és nyomorúság ellentétének magyarázatát a vallásban kell keresnünk, és pedig a keresztény vallásban, amely azt hirdeti, hogy az ember a legkiválóbb teremtmény, bűne következtében azonban lezuhant helyéről, amelyet azóta nyugtalanul keres.” A keresztény hit ugyanis alig irányul másra, mint arra, hogy bizonyossá tegye ezt a két dolgot: a természet megromlását és a megváltást Jézus Krisztusban.” „Magam részéről bevallom, mihelyt feltárja a keresztény vallás azt az elvet, hogy az emberi természet megromlott és elszakadt Istentől, felnyitja szemünket, hogy mindennütt ennek az igazságnak a jeleit lássuk.”

Miután a bűncevés következményeit az ember nyomorúságának sokféle változatában előtárta, fő feladatának tekinti Pascal annak igazolását, hogy Krisztus a Megváltó, aki az ember méltóságát visszaszerzi. Isten létének nehezen érthető és kevés meggyőzést nyújtó metafizikai bizonyítékaival szemben állítja, hogy Istent csak Krisztus által ismerhetjük meg. Krisztus istenségének ténybizonyítékait pedig, amiket állandóan keres, Pascal az ószövetségi jóvendölések beteljesedésében, Krisztusnak az evangéliumokban leírt csodáiban s abban a hatásban fedezi fel, amit az élő Krisztus a hívó ember lelkében kifejt. A maguk korára vonatkozó beteljesülésük mellett, az ószövetségi jóvendölések isteni eredetét igazolják Pascal előtt, a Megváltó eljövételének idejére, életére, szenvedésére, halálára, megdicsőülésre, egyházára vonatkozó jóvendölések beteljesedése. S nem enged szerinte kétséget azoknak a csodáknak valósága sem, amelyekkel Krisztus a küldetését igazolja. Krisztus azonban nem csupán történeti személy, hanem a hívó lelkében is él és működik. Ennek a tapasztalatnak megragadó jellemzését adja a „Jézus misztériuma” címet viselő rész. Az Üdvözítő getszemáni-kerti haláltusáját szemlélő lelket megdöbentí Jézus magárahagyatottsága. Megérti, hogy „Jézus haláltusája a világ végezetéig tart: ez idő alatt nem szabad aludni”. Az ő szavát hallja: „Nem keresnél, ha nem találtál volna meg. Reád gondoltam haláltusámban, érted hullattam vérem cseppjeit”. Szavai megrendítenek a bűn súlyának tudatától, de Krisztus, aki megismerteti velünk bűneinket, meg is bocsátja azokat, minél teljesebb a bűnbánatunk és engesztelésünk. A megváltás üdvözítő bizonyosságára csak a teljes önátadás lehet a felelet. Ezért a felszólítás: „A kicsi dolgokat, mintha nagyok volnának, Jézus Krisztus fensége kedvéért tegyétek, aki azokat cselekszi mibennünk s aki a mi életünket éli; s a nagyokat mint kicsiket és könnyűeket mindenhatósága okáért cselekedjétek.” „Lássuk Jézus Krisztust minden személyben és önmagunkban... Azért vállalta ő magára szerencsétlen állapotunkat, hogy minden személyben jelen lehessen s mintaképe legyen minden élet-helyzetnek.”

Aki Krisztussal él, együtt él az egyházzal is, amely Krisztus teste s amelynek mi tagjai vagyunk. „Lehetetlen, hogy akik Istent teljes szívűből

szeretik, ne ismerjék el az egyházat” — állapítja meg Pascal. Igaz, hogy élete utolsó éveit kemény próbára tették egyházhűségét, de az előbbi tételt végül mégis igazolta. A pápa ugyanis a jogi és a ténykérdés megkülönböztetését elutasítva, amibe fogódzva igyekezett Port-Royal az egyházon belül irányát fenntartani, az elitelt jansenista tételek fenntartás nélküli elvetését kívánta. Port-Royal ily értelmű nyilatkozatra kész tagjaival szemben, Pascal, betegségéből magyarázható ingerlékenységében, az ellenállást szította. A vita hevében, lehetséges, az attól kiváltott izgalmak következtében, Jacqueline meghalt. Az ő elvesztése s a maga betegségének végső stádiumba jutása Pascalt visszavonulásra készítette. Halálos ágyán hithűségéről bizonyosságot téve a lakása szerint illetékes párizsi plébánia papja, *Beurrier* abbé előtt, nagy áhitattal vette fel az egyház szentségeit. 1662. augusztus 19-én hunyt el 39 éves korában. Halotti maszka markáns arcvonásait örökölte meg. A domborúan ívelt homlok erősen fejlett orrcsontban folytatódik, a tágnylású szemüregek nyílt, határozott tekintet nyomait őrzik, a finom metszésű száj összezárt ajkai mintha életének magával vitt titkát rejtegetnék.

Ahogy ma látjuk

Halálával megkezdődött a máig tartó vita Pascal életének értelméről és értékéről. Szellemének csodálói mellett feltűnnek a kevesebb elismerést tanúsító kritikus nézetek is. Az enciklopédisták, *Condorcet*, *Voltaire* Pascal életében tragikus törést látnak a tudománytól a hit világához történő elfordulásában. Ennek okát valami idegmegrázkódtatásban keresik, amit kiválthatott egy állítólagos életveszélyes helyzet, amelyet lovai megbokrosodása idézett elő, amikor átkelt az egyik Szajna-hídon. V. *Cousin* szkeptikus gondolkodónak tartja Pascalt. *Valéry* felrója, hogy durván túlozza a tudás és az üdvözülés ellentétét. A marxista *Lefebvre* az újkori ember lelkében feltörő ellentétek jelentkezését látja Pascalnál a tudomány és a hit, valamint a szerkezetében bomladozó társadalmi rendszer ellenmondásainak élénk átélésében; a megoldhatatlan ellentétekből Pascal önmagától elidegenedve a képzeleti Istenben semmisül meg.

Szerintünk azonban a Pascal lelki összeroppanásáról vallott nézettel szembenáll az a tény, hogy amikor már elmerült a vallás világába, akkor sem szűnt meg érdeklődni a tudományos kérdések iránt. Az Apológia írásával egyidőben fenntartja kapcsolatait tudós barátaival is; 1658-ban a cikloid problémája foglalkoztatja, majd a közreadott megoldással az integrálszámítás alapjait veti meg, röviddel halála előtt pedig omnibusztársaságot szervez a párizsi közforgalom elősegítésére. Kétségtelen, hogy Pascal érzékeny idegrendszerében gyorsan követték egymást a kedélyváltozások, kóros tudatváltozásnak azonban nyomát sem találjuk. Az utolsó évekből való tudományos írásai éppoly kevéssé mutatják az idegösszeomlást, mint a „Pensées” gondolatai.

Nem vitás, hogy Pascal dialektikus szellemű elme, gondolatmenete ellentétek, antinómiák szembeállításával bontakozik ki. Ez a poláris, vagyis ellentétes sarkítottóság egészen normális szerkezeti sajátossága a lelki életnek, az emberi jellemnek, nála azonban, aki annyira eleven szellem, a gondolkodásmódot is meghatározó tényezővé válik. A valóság, és a lelki élet bármely mozzanata mindjárt az ellentétének a képét idézi fel elméjében. Aki csak az ellentétek szembeállítását látja, szkeptikusnak hiheti Pascalt. Aki azonban elmélyed gondolatai következtében, felismeri, hogy az ellentét felállítása egyáltalán nem elégíti ki őt, hanem az igazság megismerésének mohó szomjúságával serkenti a ki-

egyenlítő megoldás felé. Pascal nem az ész megtagadásával jut el a hithez, hanem az ész látókörét tágitó dialektikájával, aminek mozgató ereje az a meggyőződése, hogy az ember életének teljes értelmet csak az a bölcsesség adhat, amely kielégíti az ember legmélyebb igényeit, vágyait. Ehhez kapcsolódik az a megállapítása is, hogy a fizikai világ adatait feldolgozó tudomány nem képes módszerébe és fogalmaiba foglalni a szellemi világ tényeit és az emberi lélek aspirációit; ezért hibáztatja azt a „geometriai” módszert, amely képleteit az életnek azokra a mozzanataira is rá akarja erőszakolni, amelyek mérés és számítás helyett az öntapasztalat, a megélés közvetlenségét igénylik.

Mindenesetre idegenszerűen hat — teológiailag téves is — az a me-rev szembeállítás, amit Pascal a természet és a természetfeletti világ, az ember természetes képességei és a kegyelem, a „szeretet” rendje közt tesz. A jansenizmus hatása ez nála, ami teherként nehezedik lelki életére és gondolkodására. Igaz, hogy az ókori egyházatyák — Szent Ágoston is, akire a jansenisták mint döntő tekintélyre hivatkoznak s akit Kálvin hatása alatt magyaráznak — az Istentől teremtett ember eredeti szentségének és természetzi épségének jellemzésénél inkább annak ajándékjellegét, mint természetfelettségét emelik ki, s ezért az ősbűn következményeként főképp a természetet ért romlást jellemzik. Hogy azonban éppen Szent Ágoston tünteti fel ezt a romlást gyakran oly sötét színekkel, az nyilván ellenhatás volt Pelagius nézetére is, aki tagadta az eredeti bűnt. Ám a későbbi teológiai gondolkodás, nem utolsósorban Aristotelesnek Platonnál realisabb természetszemlélete nyomán, már határozottabban különbözteti meg a természeti és a természetfeletti rendet. Elismeri ugyan a természet sérültségét a bűn következtében, de mégis az ember tényleges természeti állapotát tekinti annak az alapnak, amelyen, a természet sérültségét gyógyítva, a kegyelem természetfeletti világa felépül. Maradandó lett Szent Tamás tétele: a kegyelem nem szünteti meg a természetet, hanem tökéletesíti azt, kiegészíti annak erkölcsi képességeit. Ez a tétel a természetben pozitív lehetőséget állít a természetfeletti létkiteljesülésre, ugyanakkor a természetfeletti létet Isten kegyelmének tulajdonítja. A kegyelem — mint neve is jelzi — nem a természet tartozéka, hanem Isten ingyen ajándéka.

A jansenisták tévedése abból eredt, hogy elvetették a skolasztikus teológia fejtegetéseit. Ők az ember eredeti állapotának természetfeletti voltára utalva, a kegyelem hiányában levő természetet a bűn és romlottság állapotának minősítették, amely állapotban az ember Isten megismerésére is képtelen. Ezért tartja Pascal hiábavalónak Isten létének értelmi bizonyítását, ezért hangoztatja következetesen Isten Izaiásnál kifejezett rejtettségét, hangsúlyozza az érzés döntő szerepét és annak szükségességét, hogy a szívet Isten kegyelme hajlítsa magához. Nem vesz tudomást Szent Pál nevezetes mondásáról: „Ami benne láthatatlan, örök ereje és isteni mivolta, a világ teremtese óta művei alapján felismerhető.” Pedig az apostol erre a felismerésre azokat is képesnek tartja, akik nem részesültek külön kegyelemben, s fel is rója nekik: „noha felismerték Istent, nem dicsőítették úgy, mint Istent” (Róm. 1, 20—21). Jansenista értelmezés mellett erkölcsi értelemben sem beszélhetünk természeti törvényről; amit ezen a néven felemlíthetünk; nem más, mint a romlott természet szokásaival való megalkuvás. Erről azonban — Pascal szerint — veszedelmes dolog lenne az embereket felvilágosítani, jobb őket tudatlanságban hagyni.

Pascal a keresztény vallás lényegét a bűnbeesésről és a Krisztus által történt megváltásról szóló tanban látja, holott e kétségtelenül lényeges

tételek mellett sem lehet lényegtelen a katolikus hívő számára, hogy a keresztény tanítás szerint a világ Isten teremtése s az ember hivatása Istennek a természeti erőkben megnyilvánuló szándékainak a szolgálata, a természet munkálása a szellem erőivel, a megváltásnak az ember természeti, társadalmi környezetére való átsugároztatása is. Pascal Krisztusban csak a bűnőktől szabadító Megváltót látja, nem mutat fogékony-ságot az Üdvözítő természet- és emberszerető jósága iránt. A megváltást csak személyes értelemben veszi, s az ember feladatának azt tekinti, hogy a világi élettől lehető elvonultságban az üdvösségre való kiválasztottságáról bizonyosságot szerezzen. Hogy azonban ez nem az egyedül lehetséges keresztény magatartás, arról Pascal kortársa, Szalézi Szent Ferenc derűs keresztény humanizmusa, vagy ma érdeklődéssel olvasott auvergnei honfitársa, Pierre Teilhard de Chardin világszeretetet hirdető írásai adnak bizonyosságot.

Ha azonban eltekintünk jansenista gátlásaitól, Pascal a mai ember érdeklődését is méltán vonhatja magára. Vallási írásaiból egy nagy tehetségű világi ember mélységes hite s a legmagasabb értékekre törekvő erkölcsi lelkesedése árad felénk. Öntapasztalatának őszinte megnyilatkozása a vallásos tudat mélységét és gazdagságát tárja fel, óv a vallás felületes, leegyszerűsítően sematizáló értelmezésétől s ugyanakkor buzdít a krisztusi igazságok lelki átélésével bensőségesülő keresztény életre.

MI MINDIG BÚCSÚZUNK

*Mi mindig megyünk, búcsúzunk,
Mindennap csókot ínt karunk.*

*Marasztalnál te, ölelnél,
— Darvak nyilallják át az ég derűjét
S hiába tárod reszkető karod szét.*

*Csak csüngsz a cirpelők szaván
És látod, hogy a fák haján
Kigyúlnak feketén a varjak.
Cirógattak még tegnap lágy füvecskék,
S viszik csókos álmod ma már a fecskék.*

*Mi mindig, mindig búcsúzunk,
S mindent magunk mögött hagyunk.
Olyan ajtóban állsz te folyton,
Amely, hiába is zörögsz, verekszel,
Hiába, nem nyílik többet, csak egyszer.*

*S ha nézel az egekre fel,
Nevedet hallod, s menni kell,
S lépteidtől a kacagások
Mind sorra törnek, — mintha fecske szállna
S a víz tükrét, ha éri gyenge szárnya.*

*S ha már minden szép eltörött,
Csak egy marad meg, egy örök,
S fénylőn mindent betölt: a jóság.
E zord, sötét, varjakkal telt világot
Szíved ragyogja át, a tisztaságod.*

*És egyszer csak megérkezel,
Nem hív a hang, hogy menni kell.
Ekkor találkozol magaddal.
Harang szól távol, mintha szív dobogna,
S dagad a csend, dagad, mint szénaboglya.*

Harcos Ottó